

Αλέξανδρος Α. Χρύσης, *Φιλοσοφία και χειραφέτηση, Το ζήτημα των διανοουμένων από τον Μαργ ως την Οκτωβριανή Επανάσταση*, Εκδόσεις Ιδεοκίνηση, Αθήνα 1996

«Κάθε κρίση επιστημονικής κριτικής μου είναι ευπρόσδεκτη. Απέναντι στις προλήψεις της λεγόμενης κοινής γνώμης που δεν της έκανα ποτέ παραχωρήσεις, ισχύει για μένα τώρα όπως και πρώτα το ρητό του μεγάλου Φλωρεντιανού: "Τράβα το δρόμο σου κι άσε τον κόσμο να λέει"»¹

Ο παραπάνω ριζοσπαστικός «αφορισμός» του Καρόλου Μαργς αποτελεί μια παρακαταθήκη της οποίας η φιλοσοφική και ηθικοπολιτική αξία δεν πρέπει να παραγνωρίζεται. Η διεισδυτική και προκλητική —θα λέγαμε— διαπραγμάτευση των κρίσιμων ζητημάτων που άπτονται των σχέσεων της διανόησης και του εργατικού κινήματος ως ιστορικού υποκειμένου πραγμάτωσης του απελευθερωτικού προτάγματος αναδεικνύει τον ηθικό ριζοσπαστισμό της παρακαταθήκης αυτής.

Ενδεχομένως η διανοητική και ηθικοπολιτική ηγεμονία του καπιταλισμού να βρίσκεται στο απόγειό της την περίοδο που διανύουμε, όσον αφορά τον 20ό αιώνα. Και αυτή βέβαια είναι η τραγική διάσταση εκείνου που θα μπορούσαμε να εικονογραφήσουμε ως το αίσιο ταξίδι του ανθρώπου μέσα στον κόσμο με το βλέμμα στραμμένο στον ορίζοντα της ελευθερίας. Η διαλεκτική όμως του κόσμου και της ιστορίας δεν υποτάσσεται σε μονοσήμαντες διαδρομές. Το κοσμικό παιχνίδι δεν είναι μονοδιάστατο.

Το πρόταγμα της ριζικής απελευθερωτικής «αναδιοργάνωσης» του ανθρώπινου βίου συνιστά ενύπαρκτη δυνατότητα της κο-

σμικής περιπέτειας. Η απογείωση της ηγεμονίας του κεφαλαίου εμπεριέχει το σπέρμα και την προοπτική της πιο ριζικής αμφισβήτησης, εξέγερσης και υπέρβασης των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων εξουσίας και εκμετάλλευσης.

Στα πλαίσια της συγκυρίας αυτής, η δημοσίευση της εργασίας του Αλέξανδρου Χρύση, με τίτλο *Φιλοσοφία και Χειραφέτηση - Το ζήτημα των διανοουμένων...* αποκτά —με όρους βεβαίως διαφορετικούς από εκείνους του παρελθόντος— μια μεγάλη επικαιρότητα. Ο Α. Χρύσης προχωρεί στην εκδίπλωση της προβληματικής του με το συνδυασμό συγχρόνως δύο επιπέδων ανάλυσης, του ιστορικού και του φιλοσοφικού. Συνδυάζει, δηλαδή, τη φιλοσοφική αποτίμηση του κοινωνικο-πολιτικού ρόλου της διανόησης στο ιστορικό γίγνεσθαι με την ανάλυση των σχέσεων διανόησης-εργατικού κινήματος, όπως αυτές οικοδομήθηκαν «εν τοις πράγμασι», στην ιστορική διαδικασία.

Ο συγγραφέας, πριν προχωρήσει στην αναλυτική διαπραγμάτευση του ζητήματος που τον απασχολεί, επιχειρεί ένα γόνιμο ταξίδι στο φιλοσοφικό παρελθόν του προβλήματος. Κατά τη γνώμη του Α. Χρύση,

τόσο στην αρχαιοελληνική όσο και στη σκέψη της περιόδου του Διαφωτισμού, ανιχνεύεται η ύπαρξη μιας ενδιαφέρονσας διαφοροποιημένης προβληματικής αναφορικά με τον κοινωνικο-πολιτικό ρόλο των φιλοσόφων και της διανόησης. Οι κρίσιμοι σταθμοί στην ανάπτυξη αυτής της προβληματικής «προσωποποιούνται» από κορυφαίους στοχαστές στην ιστορία των ανθρώπων, όπως ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης, ο Fichte, ο Rousseau κ.ά.

Στη συνέχεια, και έχοντας αναδείξει κατά τρόπο αδρό και ανάγλυφο το παρελθόν του προβλήματος που αναφέρεται στον κοινωνικο-πολιτικό ρόλο της διανόησης, ο Α. Χρύσης προχωρεί στη θεμελίωση του βασικού κορμού της εργασίας του, που συνίσταται στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο οι Marx και Engels διαπραγματεύτηκαν την επίδικη σχέση διανοουμένων-μαζών, μελέτη που εκτείνεται μέχρι την Οκτωβριανή Επανάσταση, περιλαμβάνοντας κρίσιμους σταθμούς στη γένεση και λειτουργία της ριζοσπαστικής σκέψης και πρακτικής. Οφείλουμε να υπογραμμίσουμε εξ αρχής ότι ο συγγραφέας, διερευνώντας το στοχασμό κορυφαίων εκπροσώπων του επαναστατικού προτάγματος και κινήματος από τον Marx μέχρι τον Λένιν, επιχειρεί συγχρόνως να ελέγξει και να τεκμηριώσει την ακόλουθη υπόθεση εργασίας: Το επαναστατικό απελευθερωτικό πρόταγμα που εκτόνησαν και προέβαλαν οι προαναφερθέντες στοχαστές —παρά τις διαφοροποιήσεις τους— είναι *αριστοδημοκρατικής* εμπνεύσεως. Πυρήνας του είναι η φιλοσοφική θεμελίωση της αναγκαιότητας ύπαρξης μιας πρωτοπορίας, η οποία χαρακτηρίζεται από δυο άρρηκτα συνυφασμένες συνιστώσες: την παραγωγή-ιδιοποίηση-κατοχή της γνώσης και την υπέρτατη ηθική αρετή της ανιδιοτέλειας στην πραγμάτωση του κοινωνικοπολιτικού

της ρόλου. Η συγκρότηση του αριστοδημοκρατικού χαρακτήρα της πρωτοπορίας αυτής, η οποία διακρίνεται ριζικά από κάθε μορφή ελιτισμού, και, κατ' επέκταση, η φαντασιακή αναστροφή των πραγματικών σχέσεων της με τις δυναστευόμενες μάζες συνεπάγονται τη ναρκοθέτηση του χειραφετησιακού εγχειρήματος.

Ας παρακολουθήσουμε όμως τον ίδιο το συγγραφέα στην εκδίπλωση της προβληματικής του, η οποία συναρτάται με την ιστορική διαδρομή της σκέψης των ιδίων των φιλοσόφων της πράξης. Έτσι, ξεκινώντας με τον Karl Marx —του οποίου η διερεύνηση της σκέψης και της πολιτικής πρακτικής επέχει κεντρική θέση στην εργασία του συγγραφέα—, ο Α. Χρύσης παρατηρεί ότι ο κορυφαίος αυτός φιλόσοφος και επαναστάτης από τα πρώτα βήματα της σκέψης του αντιλαμβάνεται τη φιλοσοφία με τρόπο ασύμβατο «[προς] τη μονοδιάστατη γεγκελιανή προσέγγιση των φιλοσόφων ως ερμηνευτών της παγκόσμιας Ιστορίας. Η δράση μέσω της θεωρίας και πιο συγκεκριμένα η κοινωνική δράση είναι, σύμφωνα με το νεαρό Marx, μια δημιουργική πρόκληση για τους φιλοσόφους που δεν εμφανίζονται στη σκηνή ούτε ante, ούτε post festum, αλλά στην ώρα τους —“προϊόντα της εποχής τους”— ώστε να μετασχηματίσουν την κοινωνική πραγματικότητα»². Βεβαίως την περίοδο 1838-1839 ο Marx βρίσκεται ακόμη «καθ' οδόν» προς τη διαμόρφωση του δικού του φιλοσοφικού «προγράμματος», γι' αυτό δεν πρωτοτυπεί όταν υπερασπίζεται τον ενεργό ρόλο των φιλοσόφων και της φιλοσοφίας στην ιστορική διαδικασία. Εντούτοις, η φιχτεϊκή αυτή σύλληψη των σχέσεων φιλοσοφίας και πράξης εγείρει, όπως σημειώνει ο συγγραφέας, σημαντικά ζητήματα, η διαπραγμάτευση των οποίων ισοδυναμεί με κλιμάκωση και σταδιακή

ανάδυση του μαρξικού φιλοσοφικού προτάγματος.

Την περίοδο 1843-1844 ο Μαρξ «ανακαλύπτει» για πρώτη φορά με αναμφίβολο τρόπο το προλεταριάτο. Πράγματι, στα τέλη του 1843-αρχές του 1844, στη *Συμβολή στη χειρκελιανή φιλοσοφία του Δικαίου - Εισαγωγή*, ο Μαρξ για πρώτη φορά περιγράφει το προλεταριάτο ως φορέα της κοινωνικής επανάστασης. Στο ίδιο κείμενο η φιλοσοφία προσδιορίζεται ως η κεφαλή αυτής της επανάστασης, όπως το προλεταριάτο θεωρείται η καρδιά της. Η χρησιμοποίηση της μεταφοράς αυτής δεν ισοδυναμεί, παρατηρεί ο Α. Χρύσης, με παραδοχή και επιδίωξη «τροπής αυτής της πνευματικής ηγεμονίας σε πολιτική καθοδήγηση των φιλοσόφων επί του προλεταριάτου». Ο Μαρξ, διαφοροποιούμενος από τον Engels της ίδιας περιόδου, προσανατολίζεται προς μια «ισορροπημένη συμμαχία φιλοσόφων και προλετάρων», τείνοντας προς την ελαχιστοποίηση του ρόλου των φιλοσόφων, γεγονός που «αντιπροσωπεύει ουσιαστικά το πρώτο βήμα προς τη διατύπωση της αρχής της αυτοχειραφέτησης»³.

Το διάστημα 1845-1846 οι Μαρξ-Engels επεξεργάζονται και διατυπώνουν τον πυρήνα της υλιστικής τους αντίληψης για την ιστορία, ξεκαθαρίζοντας —όπως θα πει ο ίδιος ο Μαρξ— τους λογαριασμούς τους με την προηγούμενη φιλοσοφική τους συνείδηση-ξεκαθάρισμα που πραγματοποιούν με τη *Γερμανική Ιδεολογία* κυρίως. Το 1847 οι Μαρξ-Engels, «θωρακισμένοι» με το «βαρύ οπλισμό» της υλιστικής, «επιστημονικά» θεμελιωμένης κατανόησης του ιστορικού γίγνεσθαι, εισέρχονται στην *Ένωση των Κομμουνιστών*, διάδοχο της *Ένωσης των Δικαίων*, και συντάσσουν το πρόγραμμά της, το *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*. Έχουμε φτάσει σ' ένα κρίσιμο σημείο.

Βεβαίως, το σώμα των ρηξικέλευθων, επαναστατικών ιδεών που διατρέχουν τη *Γερμανική Ιδεολογία*, το *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, αλλά και το σύνολο του μαρξικού προτάγματος, αποτελεί για τη μεγάλη πλειοψηφία των προλετάρων —όχι μόνο της εποχής που συζητούμε, αλλά και της σημερινής— ένα «μυσταγωγικό» σώμα. Και ως γνωστόν, η μυσταγωγία είναι αναπόδραστα μια τελετουργική πρακτική που θεμελιώνεται σε μια αναμφίβολη ιεραρχική διάκριση ανάμεσα στους μυσταγωγούς και τους μνουμένους. Επιπλέον, κατά το παρατεταμένο για αιώνες παρελθόν, η συμμετοχή στην πρακτική αυτή, η μέθεξη στο απαινάζον φως της γνώσης, αποτελούσε το προνόμιο των «φωτισμένων» πρωτοποριών. Και όμως, το μαρξικό πρόταγμα θεμελιώνεται στην επαγγελία της αυτο-χειραφέτησης του προλεταριάτου. Αυτο-χειραφέτηση που συγχρόνως σημαίνει ριζική και αμετάκλητη απολύτρωση της ανθρωπότητας στο σύνολό της από το παρελθόν της, την «παράδοση των νεκρών γενεών που βαρύνει σαν εφιάλτης στο μυαλό των ζωντανών»⁴, από κάθε μορφή ταξικής και ιεραρχικής διοργάνωσης του ανθρώπινου βίου.

Υπό αυτές λοιπόν τις συνθήκες προκύπτει ένα κομβικής σημασίας ερώτημα. Η διαλεκτική άρθρωση της μαρξικής γνώσης με το ανθόρμητα αναπτυσσόμενο προλεταριακό κίνημα είναι δυνατόν —και κάτω από ποιες προϋποθέσεις— να υπερβεί αυτό το παραδοσιακό, ιεραρχικό, καταπιεστικό μοντέλο χρησιμοποίησης της γνώσης που ο Μαρξ τόσο αιχμηρά περιγράφει στην *Κριτική της Φιλοσοφίας του Δικαίου του Χέγκελ*⁵; Όπως αναφέρει ο ίδιος ο συγγραφέας, «σε αυτό το σημείο, επομένως, έχει έλθει η στιγμή να εξετάσουμε πιο συγκεκριμένα την υπόθεση που έχουμε ήδη διατυπώσει: Στο βαθμό που η επιστημονική γνώση κυριαρχεί

απέναντι στον προλεταριακό αυθορμητισμό, οι διανοούμενοι τείνουν να επιβάλλουν, τουλάχιστον προσωρινά, το κύρος τους πάνω στο προλεταριάτο. Κατά πόσο επιβεβαιώνεται ή διαψεύδεται, λοιπόν, μια τέτοια υπόθεση, στη βάση της ιστορικής εμπειρίας της Ένωσης Κομμουνιστών; Σε ποιο βαθμό ο Marx και ο Engels προσπάθησαν να αντιστρέψουν ή, ακόμη περισσότερο, πέτυχαν να αναστρέψουν την τάση των διανοουμένων να κυριαρχήσουν πάνω στην όποια ικανότητα του προλεταριάτου για αυτοχειραφέτηση;»⁶. Ένα ερώτημα που διατηρεί την εγκυρότητα του για όλη την περίοδο της φιλοσοφικής-πολιτικής πρακτικής του Marx και του Engels μέχρι την Παρισινή Κομμούνα και ύστερα απ' αυτή.

Η απάντηση που δίνει στο προαναφερθέν ερώτημα ο Α. Χρύσης στηρίζεται στην αξιοποίηση της πολύμορφης, πρωτογενούς σκέψης των Marx και Engels, η οποία αναπτύσσεται τόσο σε κείμενα που τα χαρακτηρίζει η αυστηρότητα της θεωρητικής επεξεργασίας, όσο και με αφορμή την ανταπόκριση στις απαιτήσεις που απορρέουν από την τρέχουσα ιδεολογικο-πολιτική τους ενεργοποίηση. «Από την πλευρά μας, τέλος, και εφόσον η σχηματική επιλογή μεταξύ προλεταριακής αυτοχειραφέτησης και διανοητικού ελιτισμού δε συνιστά απάντηση στο πολύπλοκο και πολυσχιδές πρόβλημα που μας απασχολεί εδώ», σημειώνει ο συγγραφέας, «επιμένουμε και προτείνουμε τη στροφή προς μια αριστοδημοκρατική εκδοχή της σχέσης διανοούμενου-λαού. Ακριβώς ο αριστοδημοκρατικός τύπος ηγεσίας, σε αντίθεση με το ελιτιστικό, οιονεί δικτατορικό και το υπερ-ελευθεριάζον πρότυπο διακυβέρνησης, είναι εκείνος που μπορεί να συνδέσει αποτελεσματικά τη δραστηριότητα της πνευματικής πρωτοπορίας με το προλεταριακό ένστικτο, προετοιμάζοντας

έτσι το έδαφος για την αυτοχειραφέτηση της εργατικής τάξης»⁷.

Σε άλλο σημείο της ανάλυσής του ο συγγραφέας, αντλώντας από τη μελέτη της εμπειρίας της Α' Διεθνούς, θα υποστηρίξει: «Είναι ακριβώς από αυτή την άποψη, που η αντίληψη του Marx για τη δημοκρατία, όπως αυτή μπορεί να ορισθεί μέσα από τα ιδρυτικά ντοκουμέντα της Διεθνούς, αποδεικνύεται συμβατή με κάποιο στοιχείο πνευματικής και ηθικής αριστοκρατίας, με την ετυμολογική έννοια του όρου: οι άριστοι σε γνώση και ήθος πρέπει να είναι οι πραγματικοί ηγέτες της οργάνωσης της πρωτοπορίας... Αυτό το είδος αριστοδημοκρατίας εκφράζει την οργανική ενότητα της δύναμης των αριθμών με τη δύναμη της γνώσης. Πιο συγκεκριμένα, οι αποφάσεις της πλειοψηφίας προσφέρουν την πολιτική νομιμοποίηση στους ενάρετους φορείς της γνώσης, οι οποίοι, από την πλευρά τους, μοιράζονται τις πνευματικές τους επιδόσεις με τα απλά μέλη του πολιτικού σώματος. Στην περίπτωση, όμως, που οι αποφάσεις της πλειοψηφίας έρχονται σε σύγκρουση με τα συμπεράσματα που έχουν βασισθεί στην επιστημονική ανάλυση, ένας μονόδρομος φαίνεται να παραμένει ανοικτός για το διανοούμενο ηγέτη, δηλαδή μια προσωρινή αναδίτλωση στον αυστηρά παδαγωγικό ρόλο του»⁸.

Μεταξύ πνευματικής ηγεσίας και προλεταριακής αυτο-χειραφέτησης διαπιστώνεται η ύπαρξη μιας αντίφασης. Πρόκειται όμως για μια αντίφαση με διαλεκτικά χαρακτηριστικά, η οποία εξαρχής κινείται στην προοπτική της υπέρβασής της: «Οι πνευματικοί ηγέτες» —παρατηρεί ο Α. Χρύσης— «πρέπει να προετοιμάζουν το έδαφος για την προλεταριακή αυτο-χειραφέτηση μέσω μιας βαθμιαίας υπέρβασης του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας στους κόλπους της ίδιας της πρωτο-

πορίας». Και αυτή η υπέρβαση, βασανιστική, αλλά ακατάπαυστη και ανεπίστρεπτη, είναι μια αποφασιστική προϋπόθεση για την ενσάρκωση στη ζωή του κομμουνιστικού ιδεώδους. Ο τρόπος προσέγγισης του κομβικού ζητήματος που συζητούμε, και τον οποίο προέβαλλαν ο Marx και ο Engels, βρίσκεται στον αντίποδα —σύμφωνα με τον Α. Χρυσή— της αντίστοιχης προβληματικής που υιοθετεί ένας άλλος διακεκριμένος εκπρόσωπος της αταξικής και αντιεξουσιαστικής ιδέας, ο ρώσος αναρχικός Μιχαήλ Μπακούνιν⁹.

Μια ακόμη εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και δημιουργικά προκλητική πλευρά της μελέτης που παρουσιάζουμε είναι η άποψη του συγγραφέα για τη σχέση των Marx και Engels με την παράδοση του Διαφωτισμού. Για τον Α. Χρυσή, «ο Marx και ο Engels μπορούν να θεωρηθούν φιλοσοφικοί κληρονόμοι της παιδαγωγικής παράδοσης του Διαφωτισμού. Στη γραμμή αυτής της φιλοσοφικής παράδοσης και επεκτείνοντας ταυτόχρονα τα όριά της, υποστηρίζουν σταθερά τη θέση ότι η κοινωνική και πολιτική διαπαιδαγώγηση των μαζών είναι μια διαλεκτικά διαμεσολαβημένη διαδικασία αντίθετη τόσο στην άμεση αυτο-διαπαιδαγώγηση, όσο και στην παιδαγωγική κηδεμονία. Αυτό μπορεί, πράγματι, να θεωρηθεί το σημείο συνάντησης του ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού και της μαρξικής φιλοσοφίας στο έδαφος ενός παιδαγωγικού αριστοδημοκρατισμού, που πρέπει να διακρίνεται καθαρά από το διανοητικό ελιτισμό, αφενός, και τον προλεταριακό αυθορμητισμό, αφετέρου»¹⁰.

Σημαντικό, ωστόσο, σταθμό στη φιλοσοφική και πολιτικο-πρακτική διαδρομή των σχέσεων μεταξύ διανόησης και «λαού» αποτελεί ο ρωσικός λαϊκισμός. «Είναι ευρέως αποδεκτό» —παρατηρεί ο συγγραφέας— «ότι η μελέτη της διαδρομής της ιντε-

λιγκέντσας στη Ρωσία του 19ου αιώνα συνδέεται αδιάσπαστα με μια ανάλυση του πολυδιάστατου φιλοσοφικού και κοινωνικού κινήματος του ρωσικού λαϊκισμού. Εξάλλου, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι και ο λεγόμενος ρωσικός μαρξισμός δεν μπορεί να κατανοηθεί χωρίς προηγούμενη αναφορά στην επαναστατική παράδοση του ρωσικού λαϊκισμού»¹¹.

Στα πλαίσια του κινήματος αυτού, σύμφωνα με τον Α. Χρυσή, διακρίνονται τρία ρεύματα: α) το αριστοδημοκρατικό, β) το υπερ-ελευθεριάζον αυθορμητιστικό και γ) το αυταρχικό-ελιτιστικό. Στο εσωτερικό της αριστοδημοκρατικής εκδοχής αναπτύσσονται δύο τάσεις: α) η ανθρωπιστική, με εκπροσώπους τους Χέρτσεν, Λαβρόφ και Μιχαϊλόφσκι και β) η θετικιστική με εκφραστές τους Τσερνισέφσκι και Πιζάρεφ, οι οποίοι κατεγράφησαν ιστορικά και ως μηδενιστές. Παρά τις εντάσεις τους, όμως, οι δύο τάσεις του αριστοδημοκρατικού ρεύματος του ρωσικού λαϊκισμού ενοποιούνται στον πυρήνα της προβληματικής που οικοδομούν για τη σχέση ιντελιγκέντσας-λαού. Αμφότερες οι τάσεις αυτές αντιλαμβάνονται την εν λόγω σχέση ως μια διαλεκτική ηθικού περιεχομένου. Διαποτίζονται και οι δύο από το πάθος της ανιδιοτελούς εξυπηρέτησης των λαϊκών αναγκών και ελπίδων. Απορρίπτουν κατηγορηματικά την προσφυγή σε καταναγκαστικές πρακτικές, ως μεθοδολογία χειραφέτησης του λαού. «[...] σύμφωνα με τον Χέρτσεν, η χειραφέτηση δεν πρέπει και δεν μπορεί να επιτευχθεί με την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή με τον εξαναγκασμό του λαού να είναι ελεύθερος»¹². Όσον αφορά συνεπώς —παρατηρεί ο Α. Χρυσής— τις επιμέρους τάσεις του ρωσικού λαϊκισμού, μπορεί να υποστηριχτεί ότι η διαφορά μεταξύ στοχαστών όπως ο Χέρτσεν, ο Λαβρόφ και ο Μιχαϊλόφσκι,

αφενός, και ο Τσερνισέφσκι και ο Πιζάρεφ, αφετέρου —σε σχέση προς το ζήτημα της ιντελιγκέντσιας— δεν είναι ιδιαίτερα έντονη. Πράγματι, η διαφορά τους δεν βρίσκεται στον τρόπο που η διαπαιδαγωγημένη μειοψηφία σφυρηλατεί τη σχέση της με το λαό, αλλά στο περιεχόμενο της παιδαγωγικής διαδικασίας καθαυτής. Έτσι, η πρώτη ομάδα σχολιαστών δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο ανθρωπιστικό περιεχόμενο της διαπαιδαγώγησης, ενώ για τους ρώσους μηδενιστές η γνώση είναι στην πραγματικότητα συνώνυμη με τις θετικές επιστήμες. Απ' αυτή την άποψη, η ιδεολογική ένταση που παρατηρείται στη Δύση μεταξύ ρομαντισμού και θετικισμού αναπαράγεται μέσα στις τάξεις του ίδιου του λαϊκισμού, χωρίς ωστόσο να θρυμματίζει την αριστοδημοκρατική βάση της σχέσης ιντελιγκέντσιας-λαού¹³.

Ας παρακολουθήσουμε τώρα συνοπτικά τις απόψεις των Μπακούνιν και Τκάτσεφ, εκπροσώπων, αντίστοιχα, της υπερ-ελευθεριάζουσας και αυταρχικής τάσης. «[...] σύμφωνα με τον Μπακούνιν», σημειώνει ο συγγραφέας, «η ιντελιγκέντσια δεν έχει ουσιαστικά το παραμικρό να διδάξει στις μάζες. Άρα, αν και σε άλλα κείμενα δίνει την εντύπωση ότι ακολουθεί την τάση του νεαρού Marx να ελαχιστοποιεί το ρόλο των φιλοσόφων-διανοουμένων, ο Μπακούνιν υιοθετεί τελικά την αντίληψη ενός φιλοσοφικού αυθορμητισμού-πρακτικισμού. Με δεδομένη αυτή την ανοικτή υπεράσπιση του αυθορμητισμού, αξίζει να καταγράψουμε, πάντως, και το ρόλο εκείνης της κοινωνικής ομάδας, την οποία ο Μπακούνιν αποκαλεί "πνευματικό προλεταριάτο" και την οποία προτρέπει να πάει στο λαό... Για τον Μπακούνιν, ωστόσο, αυτό το πνευματικό προλεταριάτο πρέπει να γίνει μάλλον ο πειθήνιος εκτελεστής, παρά ο παιδαγωγός-μεταρρυθμιστής της λαϊκής θέλησης»¹⁴.

Στον αντίποδα της παραπάνω προσέγγισης βρίσκεται η προβληματική του Τκάτσεφ. «Σύμφωνα με τον Τκάτσεφ, οι εκμεταλλευόμενες μάζες είναι ανίκανες να αυτοχειραφετηθούν και αυτός είναι ο λόγος που ο κοινωνικός και πολιτικός ρόλος της διάνοησης αποδεικνύεται τόσο αποφασιστικός. Ο Τκάτσεφ πιστεύει ότι οι μάζες δεν πρέπει ούτε να εκλέγουν, ούτε να ελέγχουν την ηγετική μειοψηφία στην πορεία προς την επανάσταση... τα μέλη της πρωτοποριακής ομάδας δεν έχουν ιδιαίτερο λόγο να στηρίζουν την εξουσία τους σε μια πνευματική και ηθική επιρροή στις μάζες»¹⁵.

Θα κλείσουμε αυτή την παρουσίαση με την αποτίμηση εκ μέρους του συγγραφέα της εμπειρίας που προέκυψε από την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917. Καταρχήν να σημειώσουμε ότι, σύμφωνα με τον Α. Χρύση, τόσο στο ρωσικό λαϊκισμό όσο και στο ρωσικό μαρξισμό —από τον Πλεχάνοφ μέχρι τον Λένιν— η αριστοδημοκρατική θεώρηση των σχέσεων που συζητούμε είναι αδιαφιλονίκητη. Μάλιστα, η έμπρακτη παραβίαση και ανατροπή του αριστοδημοκρατικού δεσμού που θα έπρεπε να συνδέει την ιντελιγκέντσια με τους εργάτες σημειώνεται κατά την περίοδο 1902-1904, την εποχή των έντονων συγκρούσεων στους κόλπους του ΣΔΕΚΡ και αποτελεί την πρωταρχική αιτία για το «γραφειοκρατικό» εκφυλισμό της Οκτωβριανής Επανάστασης¹⁶.

Αναφερόμενος ιδιαίτερα στον Λένιν, ο συγγραφέας θα παρατηρήσει: «Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι όσο βυθιζόταν στην πολιτική πράξη τόσο απομακρυνόταν από τις αριστοδημοκρατικές θεωρητικές θέσεις του. Από αυτή την άποψη, δεν είναι τυχαίο, που, τόσο στην πράξη όσο και στη θεωρία, ο Λένιν ελάχιστα ασχολείται πλέον με τη σχέση διανοουμένων-προλεταρίων, ιδιαίτερα μετά το τρίτο συνέδριο του ΣΔΕΚΡ που έγινε την

άνοιξη του 1905. ...Εξάλλου, η προοπτική της επερχόμενης επανάστασης οδήγησε τον Λένιν και τους οπαδούς του και σε μια άλλη, εξίσου κρίσιμη, τακτική επιλογή όσον αφορά τις σχέσεις τους με τις εργαζόμενες μάζες. Προχώρησαν σε μια βαθμιαία μετατόπιση της έμφασης από την πνευματική και ηθική αναγέννηση του λαού προς την οργανωτική διαμόρφωση του ίδιου του μαζικού κινήματος. Μεταξύ των Επαναστάσεων του 1905 και του 1917, η πολιτική πρωτοπορία έπαιξε το ρόλο περισσότερο του στρατιωτικού διοικητή παρά τó ρόλο του συλλογικού παιδαγωγού, όπως ήταν πράγματι ο αφετηριακός σχεδιασμός των ρώσων μαρξιστών στις αρχές του αιώνα. ...Το αποτέλεσμα ήταν ότι ο Λένιν και οι οπαδοί του πλησίασαν στην πράξη το Μπλανκιστικό πρότυπο, σύμφωνα με το οποίο το ξέσπασμα της επανάστασης έπρεπε να προηγηθεί του διαφωτισμού των μαζών. Σ' αυτές τις συνθήκες, η έκκληση του Λένιν για μεταβίβαση όλης της εξουσίας στα σοβιέτ, δεν μπορούσε να εγγυηθεί καθαυτή μια αυθεντική προλεταριακή αυτοχειραφέτηση... Από φιλοσοφικοϊστορική άποψη, τέλος, πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στο γεγονός ότι ο ρυθμός της ιστορίας αποδείχθηκε αξιοσημείωτα γοργότερος από εκείνον που απαιτούσε η επίτευξη μιας οργανικής αριστοδημοκρατικής σχέσης μεταξύ της ιντελιγκέντσιας και των εργατών. Σε τέτοιες συνθήκες, επομένως, οι ρώσοι επαναστάτες ήταν αναπόφευκτο να στραφούν είτε προς τον Πολιτικό, είτε προς τον Ηθικό σοσιαλισμό. Η ενότητα πολιτικής και ηθικής παρέμεινε τελικά απλή ουτοπία...»¹⁷.

Δημήτρης Δημητούλης

Σημειώσεις

1. Karl Marx, *Το Κεφάλαιο*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1978, σ. 17. Ο μεγάλος Φλωρεντινός δεν είναι άλλος από το συγγραφέα της *Θείας Κωμωδίας*, τον Δάντη Αλιγκιέρι.
2. Α. Α. Χρύσης, *Φιλοσοφία και χειραφέτηση*, εκδ. Ιδεοκίνηση, Αθήνα 1996, σ. 47.
3. *Ο.π.*, σ. 53.
4. Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, στο K. Marx-F. Engels, *Collected Works*, Progress Publishers, Moscow 1979, τ. 11, p. 103.
5. Karl Marx, *Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law*, στο K. Marx-F. Engels, *ο.π.*, τ. 3, pp. 46-47, 51.
6. Α. Α. Χρύσης, *ό.π.*, σ. 81.
7. *Ο.π.*, σ. 104.
8. *Ο.π.*, σ. 122.
9. *Ο.π.*, σσ. 123-124.
10. *Ο.π.*, σ. 169.
11. *Ο.π.*, σ. 180.
12. *Ο.π.*, σ. 182. Στην ίδια κατεύθυνση βρίσκονται και οι ακόλουθες απόψεις του Τσερνισέφσκι: «Αν θέλουμε και ευχόμαστε το καλό για τη μάζα του λαού μας, που έχει κακές και βλαβερές ιδιότητες, έχουμε την υποχρέωση να δώσουμε στη μάζα αυτή να γνωρίσει και να καταλάβει το καλό... Το να καταφεύγουμε στη βία είναι ολοκληρωτικά άσκοπο... Οι αλήθειες που πρέπει να μάθει ο λαός δεν είναι περίττοκα επιστημονικά θεωρήματα παρά είναι οι απλοί εκείνοι κανόνες της ζωής, που τους καταλαβαίνει ο κάθε άνθρωπος ακόμα και ο πιο αμόρφωτος. Οχι βία ενάντια στους απλούς ανθρώπους... αλλά βοήθεια για την εκπλήρωση της γενικής αυτής επιθυμίας. Αυτή πρέπει να είναι η στάση των φωτισμένων ανθρώπων απέναντι στις μάζες του έθνους» στο Ν. Γ. Τσερνισέφσκι, *Δοκίμια για την επιστημονική κατανόηση μερικών ζητημάτων της παγκόσμιας ιστορίας*, εκδ. Ηριδανός, Χ.Χ., σσ. 96-98.
13. *Ο.π.*, σσ. 188-189.
14. *Ο.π.*, σσ. 190-191. Για τις σχέσεις Marx-Engels και Μπακούνιν στα πλαίσια της Α' Διεθνούς, βλ. αναλυτικά, *ό.π.*, σσ. 126-154.
15. *Ο.π.*, σσ. 191-192, 193.
16. *Ο.π.*, σ. 226.
17. *Ο.π.*, σσ. 236-238.

Μούδρος Λήμνου, ο Κ. Κουλουφάκιος, 1948